

Het tiendblok Otterspoor ná 1811

R.H.C. van Maanen

Kamelenspoor 385, 3605 TC Maarssen

De heffing van tienden was een oud belastingrecht. Ik schreef daar al eerder over in dit tijdschrift.¹ Agrariërs moesten een deel van de opbrengsten van het land, overeenkomend met ongeveer 10%, betalen aan de tiendheffer. Het recht op de tienden kon verkocht worden en raakte in Nederland in de loop der eeuwen voor een groot deel in handen van edelen en patriërs. De inning van de tienden werd gewoonlijk verpacht. In 1797 besloot de Bataafse Republiek, in navolging van Frankrijk, dat de plicht tot betaling van tienden afgekocht kon worden en dat op nieuw ontgonnen gronden geen zogeheten novale tienden meer zouden drukken. Lang niet iedereen kocht op korte termijn de tiendplicht af. Een in 1811 opgesteld contract inzake de verpachting van tienden gaf mij extra inzicht in het tiendstelsel.¹

Lange weg naar een bevredigende wettelijke regeling

Zoals ik in mijn vorige artikel in dit tijdschrift al schreef,¹ werden in 1814, kort na het einde van de Franse Tijd, in Nederland de oude heerlijke rechten hersteld. Wel werd toen aangedrongen op een herziening van het tiendrecht. De regering was echter van mening dat de codificatie van het burgerlijk recht voorrang had en ondernam voorshands geen actie, op een machtiging aan het Domeinbestuur na de verpachting van novale tienden achterwege te laten.

Bij de voorbereidingen voor een nieuw Burgerlijk Wetboek diende wel aandacht te worden besteed aan het afkoopbaar stellen van tienden, maar dit hoefde niet in het wetboek zelf geregeld te worden. Het uit 1838 daterende Burgerlijk Wetboek bevatte dan ook alleen regelgeving inzake nieuw te vestigen tienden.

Vanuit de landbouwwereld werd teleurgesteld gereageerd. Zij verzocht de regering om ook ten aanzien van de (vóór 1838) bestaande tienden een regeling te treffen. Voorgesteld werd de tienden in grondrenten om te zetten. Ofschoon ten aanzien van novale tienden en tienden in het bezit van Domeinen wel regels werden vastgelegd, werd geen algemeen geldende regel opgesteld.

Het verzet tegen de tiendheffing hield bijgevolg aan.

B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis trad naar voren als de spreekbuis van de beweging tot afschaffing van de tienden. Het door hem in 1846 opgerichte Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres besteedde veel aandacht aan het tiendenvraagstuk.

Het Congres behandelde een jaar later een door Sloet opgesteld initiatief-wetsontwerp. Hierbij ging men er van uit dat alle tienden omgezet werden in afkoopbare grondrenten, waarbij een hypotheek als zekerstelling diende. Vervolgens werd door het Congres een verzoekschrift aan de koning gericht, iets wat men herhaaldelijk deed, al dan niet gecombineerd met een verzoek aan de Staten-Generaal.

De regering bleef van mening dat er geen wettelijke voorschriften vereist waren, maar zegde uiteindelijk niettemin toe het tiendrecht bij wet te zullen regelen.

Pas in 1872 werd deze wet vastgesteld. Hierin werd de afkoopbaarstelling van tienden geregeld, echter met dien verstande dat bloktienden alleen konden worden afgekocht als dat gelijktijdig gebeurde voor alle akkers die met elkaar een zogeheten tiendblok vormden. Deze bepaling gaf in de praktijk echter problemen; voorshands leidde dit niet tot aanpassing van de bestaande wetgeving.

Enige jaren later dwong de landbouwcrisis de Nederlandse staat haar liberale koers jegens de agrarische sector te wijzigen en niet langer blind te varen op het particulier initiatief.²

In 1906 werd door de Tweede Kamer een wetsontwerp behandeld dat uiteindelijk leidde tot afschaffing van de tienden (Tiendwet 1907). Nederland werd daartoe onderverdeeld in negen districten, met in elk district een tiendcommissie, waaronder één in Utrecht. De te Utrecht gezetelde tiendcommissie, bijgestaan door schattingscommissies, stelde ook in onze omgeving de waarde van de tienden vast. De wet trad op 1 januari 1909 in werking. Hierbij werden via schadeloosstelling de gronden tiendvrij gemaakt, waarna door middel van een grondrente - geheven over 30 jaar - terugbetaling aan de staat plaatsvond. Hiermee kwam een eind aan het tiendrecht.

Economische situatie in de landbouw in de vroeg-19de eeuw

We doen nu een stap terug in de geschiedenis en kijken naar de economische ontwikkelingen in de agrarische sector.

In de periode 1818 - 1849 ging het minder florissant met de Nederlandse landbouw.^{3,4} Dat was het gevolg van de import van graan afkomstig uit de landen rondom de Zwarte Zee, waardoor de graanprijzen in West-Europa vanaf 1818 daalden.

In eerste instantie zag de staat af van het treffen van maatregelen, onder meer door de oppositie van de graanhandelaren en vanwege de belangen van de landbouwers. Veehouders die graan aankochten als veevoeder, waren gebaat bij lage graanprijzen, in tegenstelling tot de boeren die granen verbouwden.

In 1822 besloot de staat tot het verhogen van de bestaande importrechten; de hoogte varieerde per graansoort. Nadat drie jaar later de importrechten verdrievoudigd waren, werd in 1830 teruggekeerd naar de situatie van 1822. Dit was mogelijk doordat de graanmarktprijzen zich enigszins hadden hersteld.

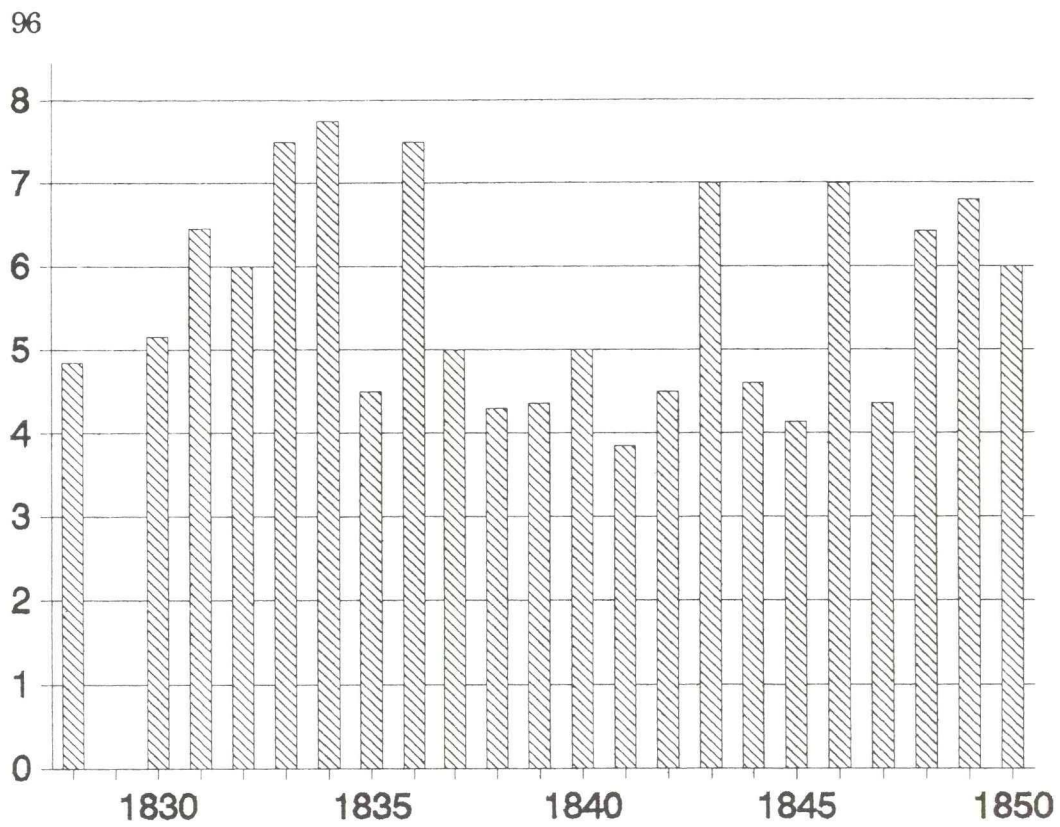
In 1833 begonnen de graanprijzen echter weer te dalen. De graanwet van 1835 moest het mogelijk maken voortaan te kunnen inspringen op de wijzigingen op de graanmarkt door het vervangen van vaste door schaal(import)-rechten. Deze wet werd weliswaar aangenomen, maar weerspiegelde toen al de opvatting dat de staat zich behoorde te onthouden van het ingrijpen in de economie, en de "vrijhandel" diende voor te staan.

De minister van financiën F.A. van Hall kwam in 1845 met de tariefwet waarbij de import-, doorvoer- en exportrechten werden herzien. Het oorspronkelijke wetsontwerp kreeg veel commentaar uit landbouwkringen. Men vroeg de bestaande importrechten voor boekweit, gerst en haver niet te wijzigen, ter bescherming van de Nederlandse graantelers. Van Hall ging op deze bezwaren in teneinde zo een meerderheid in de Tweede Kamer achter zijn wetsvoorstel te krijgen. Een achteraf gezien belangrijk artikel bood de mogelijkheid in noodsituaties de rechten te wijzigen.

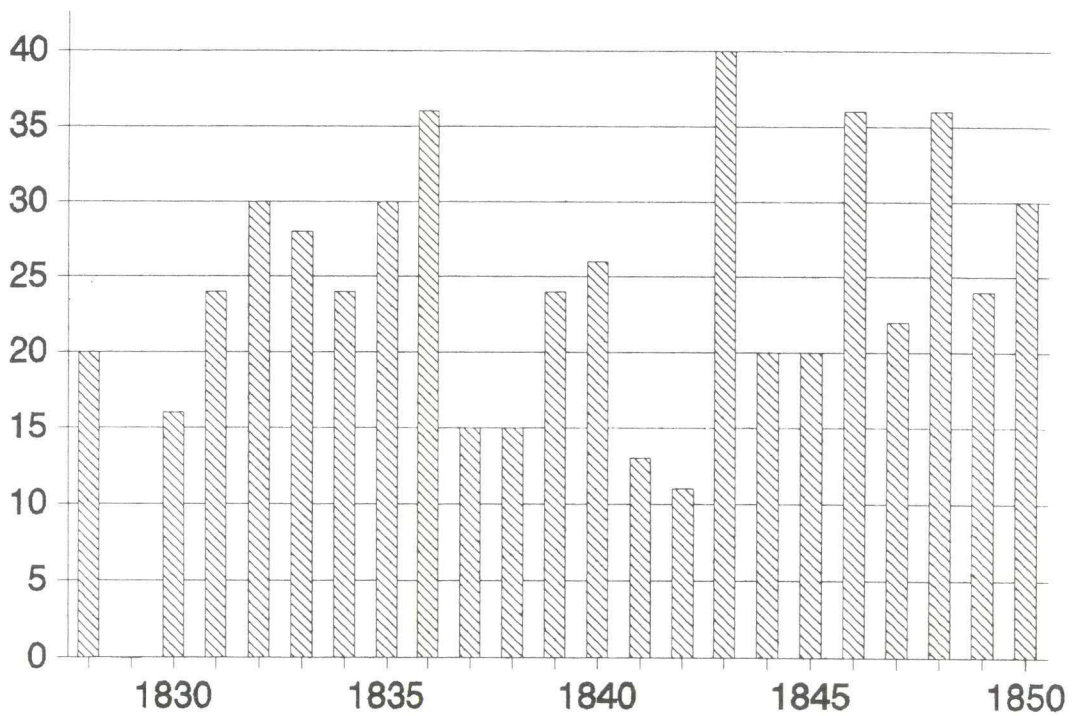
Aardappelenschaarste

In hetzelfde jaar kwamen er, door het optreden van de aardappelziekte, grote problemen met de aardappeloogst, voor de "gewone man" volksvoedsel nummer één. De bestaande invoerrechten werden verlaagd, zodat de import van betaalbare levensmiddelen - waaronder rogge, gerst, aardappelen en rijst - mogelijk werd.

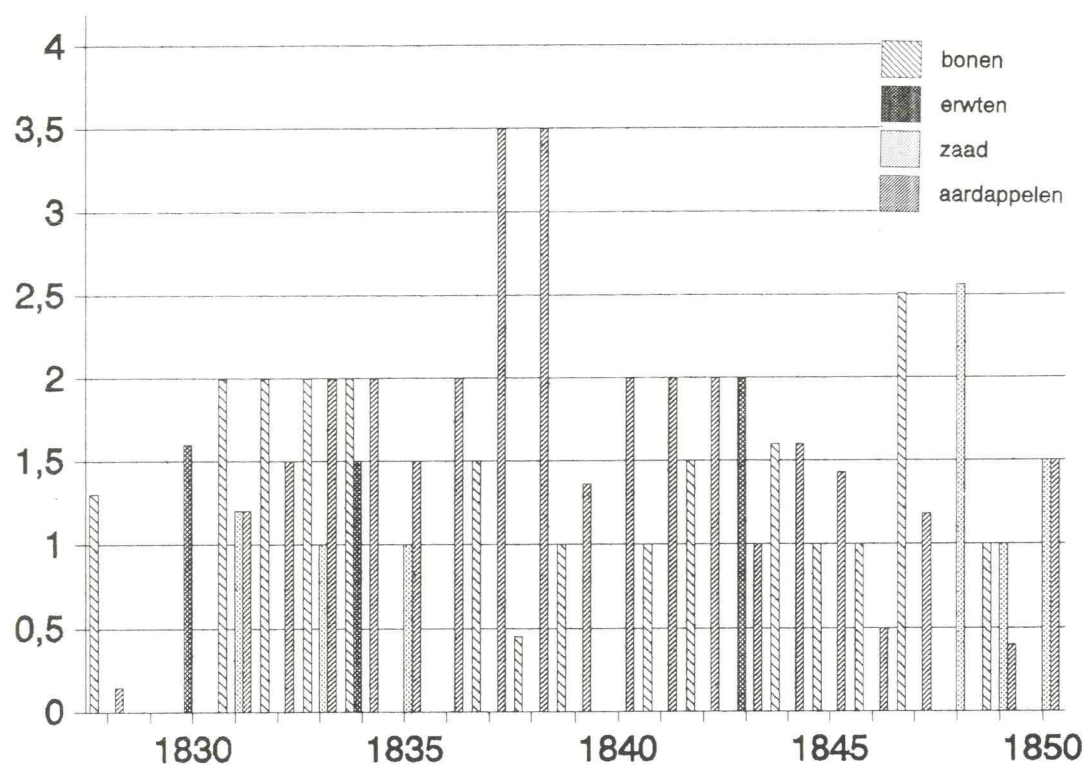
De mislukte aardappeloogst van 1845 (en enkele volgende jaren) vormde een groot probleem. De staatsraad van de gouverneur in de provincie Utrecht onderkende dit en wees door middel van een circulaire de gemeentebesturen op een Frans bericht over voedselwaarden, welke men onder de aandacht diende te brengen van de mindere standen.⁵

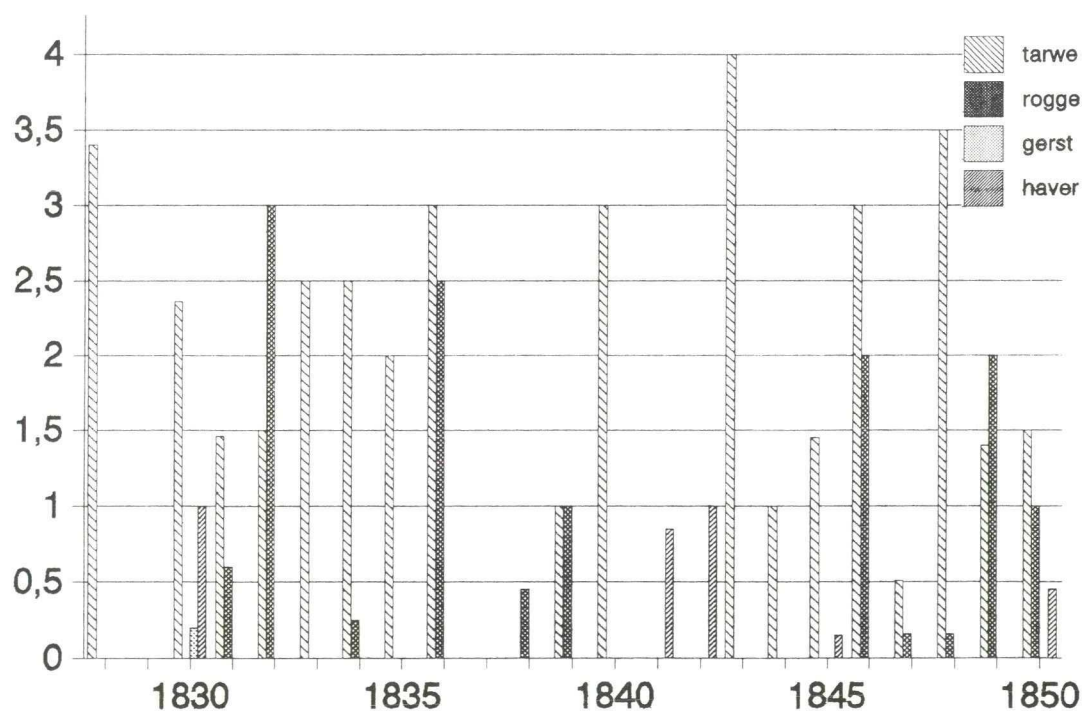
Afb. 1. Totaal aantal tiendplichtige bunders in Otterspoor in de jaren 1828 - 1850.

Afb. 2. Opbrengst in guldens voor het tiendblok Otterspoor in de jaren 1828 - 1850.

Afb. 3. Aantal tiendplichtige bunders in Otterspoor welke in de jaren 1828 - 1850 bebouwd waren met bonen, erwten, zaad en aardappelen.

Afb. 4. Aantal tiendplichtige bunders in Otterspoor welke in de jaren 1828 - 1850 bebouwd waren met tarwe, rogge, gerst en haver.

Men ging steeds uit van een gewicht van 100 pond, en vergeleek vervolgens wat elk van de diverse onderzochte gewassen aan werkelijke voedseldelen opleverden. Men kwam tot het volgende lijstje: 100 pond erwten leverden 93 pond echte voedingsstoffen, 100 pond witte bonen 92 pond, 100 pond boerenbonen 89 pond, 100 pond goed brood 80 pond echte voedingsstoffen, in 100 pond vlees zat 34 pond aan werkelijke voedseldelen, in 100 pond aardappelen 25 pond, in 100 pond wortelen 14 pond, en in 100 pond bladgroenten 8 pond voedseldelen. Men bereikte daarbij de volgende conclusies:

- één pond brood gaf dus meer voedsel dan 3 pond aardappelen, " . . . aardappelen vult spoedig de maag, maar geeft geen voedsel . . . "
- 75 pond brood en 25 pond vlees gaven net zoveel voedsel als 300 pond aardappelen en
- 1 pond rijst / gort is gelijk te stellen aan 3 pond aardappelen.

In tegenstelling tot wat op basis van deze redenering verwacht mocht worden, nam in Otterspoor de met erwten, bonen en graansoorten bebouwde oppervlakte niet of nauwelijks toe. Dit kan erop wijzen dat in ons gebied geen sprake was van een marktgerichte economie, maar eerder van een zelfverzorgende economie.

In 1846 werden in Groot-Brittannië de graanrechten afgeschaft. Nederland volgde dat voorbeeld het jaar daarop door een wet aan te nemen die de schaalrechten verving door lage, vaste rechten.

Men hoopte door deze maatregelen ook te bereiken dat de Nederlandse landbouw weer zou opleven door het krijgen van impulsen als concurrentie vanuit het buitenland. Het betekende tevens dat de staat de handen aftrok van de landbouw en de landbouwpolitiek een liberale koers ging volgen.

De gewassen verbouwd in het tweede kwart van de 19de eeuw

Vanaf 1841 beschikken we voor de meeste gemeenten over redelijk gedetailleerde landbouwgegevens. Jaarlijks werden staten opgemaakt van de te verwachten oogstopbrengrsten, de geteelde gewassen en de schaal waarop verbouwd werd. Uiteindelijk werden deze primitieve staten vervangen door de (omvangrijke) landbouwverslagen.

Vóór 1841 zijn, met een enkele uitzondering, geen gegevens beschikbaar, tenzij er tiendblokken waren. De informatie die in verband met dit oude belastingstelsel nodig was, blijkt zo van grote betekenis voor de agrarische geschiedschrijving. Aan de hand van de tiendgegevens kan een globale landbouwopbrengst worden berekend, met de kanttekening dat niet-tiendplichtig verbouwde gewassen ontbreken in het totaalbeeld.

Vervolgens kan een en ander worden afgezet tegen het algemene tijdsbeeld. Ik heb er voor gekozen om uitgaande van het bovenstaande de jaren 1818 - 1849 te belichten.

Het tiendblok Otterspoor, in het zuidwesten van de gemeente Breukelen-St. Pieters, langs de westelijke Vechtoever, omvatte toen 10 bunder bouwland, 13 bunder weiland, 3½ bunder boomgaard en 2 bunder bos, totaal 28½ bunder.⁶

In Otterspoor verbouwde men tarwe (weit), rogge, gerst, haver, bonen, erwten, klein grauw, zaad, aardappelen en wortelen.⁷ In 1833 werd voor bonen en erwten een gezamenlijke opgave verstrekt. Klein grauw en wortelen werden alleen in 1849 respectievelijk 1848 vermeld; de hiermee beteelde oppervlakten beliepen toen 1 bunder respectievelijk 20 roeden. Rogge werd in de jaren 1846 - 1847 aangeduid als winterkoren, evenals tarwe in 1844 - 1847; omgekeerd liet men bonen (1844 - 1847), aardappelen (1844 - 1847) en haver (1845) soms onder het begrip zomerkoren vallen.

De getallen die ik vond, heb ik samengevat in de Afbeeldingen 1 - 4.

Om de gewassen te oogsten was man- en paardekracht met de hulp van werktuigen benodigd.

In de provincie Utrecht kende men de begrippen hooglandse en laaglandse boeren. Een hooglandse boer beschikte zowel over bouw- als weiland, een laaglandse boer daarentegen

alleen over wei- en hooiland.⁸

De hooglandse landbouwbedrijven waren gewoonlijk 50 à 60 bunders land groot, de laaglandse 40 bunders. Indien de hooglandse boer niet beschikte over voldoende zonen die geschikt waren voor veldarbeid, werden drie knechten ingehuurd, twee tegen een jaarloon van f 100,- en één voor f 80,-.

Verder beschikte men op een doorsnee hooglandse boerderij over twee meiden, één van boven de 20 jaar met een jaarloon van f 70,- en één van rond de 16 jaar met een jaarloon van f 30,- à f 40,-. De jongste meid werd voor een half jaar in dienst genomen en ging dan terug naar het ouderlijk huis. Als er dochters van deze leeftijd waren, deden die het werk.

De laaglandse boer huurde over het algemeen twee knechten, één à f 100,- en één à f 60,- jaarlijks. Verder beschikte hij over een meid van 18 - 30 jaar tegen een jaarloon van f 60,- en soms een meid van 14 - 15 jaar, aangeduid als stoepmeid, à f 25,- tot f 30,-.

Naast (inwonende) boerenknechten werd ook gebruik gemaakt van arbeiders en/of dagloners. Een arbeider werd in dienst genomen voor de periode half april - half oktober tegen een weekloon van f 4,- à f 5,-. Verder kon men gebruik maken van ingehuurde jongens van 13 - 16 jaar tegen een dagloon van f 0,30 of een weekloon van f 1,80. Bij de oogst en het inzamelen van aardappelen en wortelen was er ook werk voor vrouwen van arbeiders; hun weekloon bedroeg f 1,80.

Voor het maaien van gras werd gebruik gemaakt van zogeheten bovenlanders (vaak Pruisen of Oostnederlanders), die voor f 3,- à f 3,50 per morgen land het werk aannamen. Bij het oogsten van koren, met inbegrip van het opbinden en aan schoven zetten, kon een arbeider per morgen f 5,- à f 5,50 verdienen. Het dagloon voor het delven van aardappelen en wortelen was f 0,50 à f 0,60.

In een niet te strenge winter bestond het werk voor een arbeider uit het graven van sloten, greppelen en het dorsen van koren.

Een arbeidersgezin in die tijd bestond gemiddeld uit 6 à 7 personen met een jaarinkomen tussen de f 240,- en f 250,-. Om normaal te kunnen leven was toen een budget van rond de f 300,- vereist! Het doorsnee arbeidersgezin leefde dus in erbarmelijke omstandigheden. Vlees kwam zelden of nooit op tafel, bonen en spek soms wel, maar drie keer per dag werden er wel aardappelen opgedist.

Deze afhankelijkheid van het gewas aardappelen zorgde voor nagenoeg onoverkoombare problemen bij misoogsten of te hoge prijzen, zoals in de eerder in dit artikel besproken jaren achttienveertig.

Noten

- 1 R.H.C. van Maanen, 1993. Het tiendblok Otterspoor vóór 1811. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8, nr. 4, blz. 186 - 195.
- 2 Meer hierover in A.A. Manten, 1989. Opkomst, bloei en neergang van het kaasmaken op de boerderij. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 4, nr. 3, blz. 159 - 169, in het bijzonder blz. 162 - 163.
- 3 P.C. van Noort, 1980. Inleiding tot de Algemene Agrarische Economie. H.E. Stenfert Kroese, Leiden.
- 4 J.H. van Stuivenberg, 1979. De Economische Geschiedenis van Nederland. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- 5 Archief Gemeente Maarssenbroek (Gemeentehuis te Maarssen), inv. nr. 40.
- 6 Archief Rentambt Utrecht van het Kroondomein (Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 269. Opgave uit 1849, geen tiendvrije landerijen vermeld.
- 7 Archief Rentambt van het Kroondomein, inv. nr. 124. Vreemd genoeg duidt men nu het tiendblok onder de naam Otterspoorbroek aan.
- 8 F.H.C. Drieling, in J.L. van Zanden, 1951. Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten plattenlande. Een reeks rapporten uit 1851. Historia Agriculturae XXI. Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut, Groningen.